

Türküstan

www.turkustan.info

Aynurə Əliyeva

Hər hansı ölkə ilə işgüzar, iqtisadi münasibətlər qurmadan əvvəl onun hansı dəyərlərə sahib olduğunu anlamağa çalışsın. Maddi dəyərlərini araşdırmazdan əvvəl həmin ölkənin milli-mənəvi dəyərlərini qiymətləndirsin. Hər dəfə də əmin olursan ki, maddi dəyərlər yalnız tutarlı, zəngin ənənəli milli-mənəvi dəyərlərlə mövcud olduğu həqiqətdir. Əsrlər boyunca Azərbaycanın müdrik oğulları qeyri-maddi, mənəvi dəyərlərin yaradılması üçün yorulmadan, əzmlə çalışıb. Bu gün müasir cəmiyyəti mətbuatsız, mədəniyyətsiz, təhsilsiz, iqtisadi və siyasi nailiyyətlər olmadan təsəvvür etməlik. İstər mədəni, istər işgüzar münasibətlərin qurulmasında biz o ənənələrə sۆykənirik. Arxalandığımız bu kimi keyfiyyətləri qorumaq, onların təbliğ olunmasını, unudulmasını təmin etmək bizim vətəndaş borcumuzdur. Vaxtilə milli dəyərlər yaradanlar indi artıq özləri Azərbaycanın milli dəyərinə çevrilib. Hesab edirəm ki, ölkənin maddidəyərlərinin yaradılmasında iştirak edənlər hər şeydən əvvəl milli dəyərləri yaradan insanları xatırlamalı, onların tanınmasına və təbliğ olunmasına dəstək göstərməlidir. Onlar sübut etdik, maddi dəyərlər tükənə bilər, mənəvi dəyərlər isə əsla! Xoşbəxtlikdən bu tendensiya ölkə rəhbərliyi tərəfindən hər zaman önə çəkilir və əşlənir.

Zərdabiçilik - millətə tənəmməsiz xidmət örnəyi

Həsən bəy Zərdabi (Məlikov) 1837-ci il iyunun 28-də Göyçay qəzasının Zərdab kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilini mollaxanada almış, sonra Şamaxı şəhər məktəbində oxumuş, orta təhsilini isə Tiflisdə tamamlamışdır. 1861-ci ildə Moskva Universitetinə imtahansız daxil olmuş, dörd il sonra həmin universitetin təbiət-riyaziyyat fakültəsini bitirmişdir. Ali təhsil ocağında oxuduğu müddətdə tələbələr arasında xüsusi olaraq seçildiyinə görə fakültəni əla qiymətlərlə başa vurduqdan sonra elmi iş üçün universitetdə saxlanılması qərarı qəbul edilmişdir. Lakin vətəninə olan sonsuz məhəbbəti, xalqına, millətinə xidmət etmək arzusu onu Azərbaycana çəkib gətirmişdir. Bir müddət Tiflisdə qulluq edəndən sonra Qubada məhkəmədə işləmiş, daha sonra 1869-cu ildə Bakıya gələrək burada rusca orta məktəbdə təbiət-dən dərs deməyə başlamışdır. Müterəqqi fikirlərinə görə dəfələrlə təqib edildiyindən müəllimlikdən əl çəkmiş, xalqı üçün geniş mədəni tədbirlər həyata keçirmək uğrunda fəaliyyətə başlamışdır. Vaxtilə evlərinde keçirilən şeir və musiqi həvəskarlarının məclisləri onda dərin iz buraxmışdır. Həsən bəy Zərdabi Azərbaycan peşəkar teatrının yaradıcılarından biridir. Onun rəhbərliyi və dramaturqlardan Nəcəf bəy Vəzirov ilə Əsgər ağa Adıgözəlovun fəal iştirakı ilə 1873-cü ildə M.F. Axundovun "Hacı Qara" və "Lənkəran xanının vəzir" komediyaları tamaşaya qoyulmuşdur. O, zəhmətkeş kütəllərin xoşbəxtlik və tərəqqisizni elmdə görmüş, elmin, təhsilin həyatla əlaqəsinə böyük əhəmiyyət vermişdir.

Həsən bəy Zərdabi geniş ictimai fəaliyyət göstərmiş, N.Nərimanov ilə birlikdə 1906-cı ildə Azərbaycan müəllimlərinin Bakıda keçirilmiş birinci qurultayının işində yaxından iştirak etmişdir. Azərbaycan qadınlarının maariflənməsinə xüsusi əhəmiyyət vermiş, 1901-ci ildə Bakıda azərbaycanlı qızlar üçün ilk məktəbin açılmasına böyük kömək

tanbuldan hürufat gətirdirmiş və nəhayət, xeyli zəhmətdən, əzab-əziyyətdən sonra 1875-ci ilin 22 iyulunda Bakıda qubernator mətbəəsində Azərbaycan dilində "Əkinçi" qəzetinin nəşrinə müvəffəq olmuşdur. Bu qəzetlə Azərbaycan milli mətbuatının əsası qoyulmuşdur. 1875-ci ilin 22 iyulundan 1877-ci ilin 29 sentyabrına qədər çapını davam etdirən "Əkinçi" ayda iki dəfə 300-400 tirajla nəşr olunmuşdur. Bu illər ərzində qəzetin 56 nömrəsi işıq üzü görmüşdür.

"Əkinçi" qəzetində Nəcəf bəy Vəzirovun, Əsgər ağa Goraninin Moskvadan, Məhəmmədağı Əlizadə Şirvaninin Şamaxıdan, Heydərinin Dərbənddən göndərdikləri məktublar, Seyid Əzim Şirvaninin şeirləri və Mirzə Fətəli Axundovun "Və-

Yubiley - 145

kinçi" nin üzərinə hucuma keçdi. 1877-ci il sentyabrın 29-da "Əkinçi" öz nəşrini dayandırmışa məcbur oldu. Azərbaycan milli mətbuatının ilk qaranquşu olan bu qəzet iki illik ömür yaşasa da xalqın milli və müasir ruhda tərbiyə olunmasında çox böyük rol oynadı. Maarifçi və demokratik ideyaların qarçısı olan "Əkinçi" realist Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında müstəsna xidmətlər göstərdi. Məhz buna görə də belə tərəqqipərvər qəzet mürtəce, işğalçı bir rejimin əsarətində çox yaşaya bilmədi. 1880-ci ildən etibarən Zərdabi doğma kəndi Zərdabda yaşamışdır.

illiyi qeyd olunarkən onun sümükləri Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur. Azərbaycan Təbiət Tarixi Muzeyi Həsən bəy Zərdabının adını daşıyır.

H.Zərdabının yaratdığı "Əkinçi" qəzetinin dəsti-xətti əsasən bir ideya üzərində qurulmuşdur. Zərdabi və onunla birlikdə bu qəzetdə çalışan bir sıra maarifpərvər, demokratik nəşir Şərqi geriliyini, ətalət və süstlüyünü həqiqi azadlığın olmamasında görürdülər. Onlar öz sözlərini dolay yolla olsa belə, bu qəzet vasitəsi ilə xalqa çatdırırdılar. O dövrdə xalqın başa düşəcəyi sadə dildə yazılan bu qəzetdə be-

Azərbaycan mətbuatının məşəli - Zərdabi

Çünki bu böyük insan şüurlu həyatının 40 ildən çoxunu dayanmadan, usanmadan, yorulmadan doğma xalqının maariflənməsi, mədəni xalqlar səviyyəsinə yüksəlməsi, ana dilində çağdaş dünyəvi təhsil ocaqlarının yaradılması, milli ziyalıların yetişdirilməsi işinə həsr etmişdi. "Maarifdən, elmdən məhrum olan xalq işıqdan məhrumdur" deyən böyük maarifçi inkişaf etmiş millətlər arasında doğma millətinin də imzasını görmək arzusu ilə ürəyini məşəl edib, xalqının elm, maarif, təhsil yolunu işıqlandırmışdı. Yandırdığı maarif məşəlini ömrünün sonunadək əlindən yerə qoymamışdı. Qəlbinin hərərətini, gözünün nurunu bu müqəddəs əməlin gerçəkləşməsinə həsr etmiş, bu yolda ömrünü şam kimi əritməkdən çəkinməmişdi.

göstərmişdir. Gündəlik həyatında və işində xalqla sıx bağlı olmuş, asudə vaxtlarını xalq arasında keçirmiş, uşaqları və yeniyetmələri elmə, mədəniyyətə, maarifə həvəsləndirmişdir. Apardığı təbliğatın köməyi ilə Bakı gimnaziyasında oxuyan tələbələrin sayı az bir zamanda xeyli çoxalmışdır. Azərbaycanın mərkəzi şəhəri kimi Bakının sürətli inkişafı milli mətbuatın yaranması zərurətini doğurmuşdur. Ana dilində qəzetə böyük ehtiyac olduğunu dərk edən Həsən bəy Zərdabi qəzet çap etmək üçün hökumətə müraciət etmişdir. Bununla əlaqədar o İs-

kil-naməli millət" imzası ilə məqalələri dərc olunmuşdur. Həsən bəy Zərdabının yaratdığı "Əkinçi" qəzetinin dəsti-xətti əsasən bir ideya üzərində qurulmuşdur. Zərdabi və onunla birlikdə bu qəzetdə çalışan bir sıra maarifpərvər, demokratik nəşir Şərqi geriliyini, ətalət və süstlüyünü həqiqi azadlığın olmamasında görürdülər. Onlar öz sözlərini dolay yolla olsa belə, bu qəzet vasitəsi ilə xalqa çatdırırdılar. O dövrdə xalqın başa düşəcəyi sadə dildə yazılan bu qəzetdə belə fikirlərin səslənməsi Azərbaycanı əsarət altında saxlayan imperiya məmurlarını ciddi narahat edirdi. İlk mətbu orqan kimi "Əkinçi" öz əsas ideyasına uyğun olaraq incəsənət və ədəbiyyata da aid yeni demokratik tələblər irəli sürürdü.

Azərbaycanın böyük dramaturqu N.Vəzirov köhnə şeirlərlə yanaşı, şairləri müasir həyatdan yazmağa, xalqı cəhəlat və qəflət yuxusundan ayılmağa, müasir ruhda tərbiyə etməyə çağırırdı. Bununla Zərdabının səsinə Azərbaycanın bir çox görkəmli, maarifpərvər insanları səs verirdi. Təbii ki, bu cür demokratik məqalələrdən sonra çarizmin diqtəsi ilə özlərini "ziyalı" sayan bəzi üzəndirəq insanlar yerbəyerdən "Ə-

O, kənd təsərrüfatı sahəsində kəndlilərə məsləhətlər verir, məqamı yetişəndə yerli camaata öz maarifpərvər, demokratik ideyalarını çatdırırdı. Bakıdan kənarda yaşamasına baxmayaraq, o yenə də mətbuatda fəal iştirak edirdi. 1880-1890-cı illərdə nəşir Bakıda və Tiflisdə çıxan "Ziya", "Kəşkül", "Kaspi", "Novoye obozreniye" və s. qəzetlərdə Azərbaycan və rus dillərində çoxlu elmi-kütləvi məqalələri nəşr olunmuşdur. Həsən bəy 1875-ci ildə "Əkinçi" qəzetinin 1,4,8-ci, 1876-cı ildə 26-cı saylarında və 1899-cu il "Kaspi" qəzetinin 172-ci sayında torpaqşünaslığın əsas müddəaları və əkinçilik mədəniyyəti haqqında ətraflı məlumatlar vermişdir, torpağın xışla deyil, kətanla şumlanmasını təklif etmişdir. Həyatının son illərində Zərdabi Bakı Şəhər Dumasında maarif şöbəsində rəsmi vəzifədə çalışaraq Bakı və ətraf kəndlərdəki məktəblərə başçılıq etmişdir. 1906-cı ildə Bakıda keçirilən Azərbaycan müəllimlərinin birinci qurultayında fəal nümayəndələrdən biri də o olmuşdur. Gərgin elmi fəaliyyətlə məşğul olan Həsən bəy həddindən artıq işləyib özünü yorduğu üçün iflic olmuş və 1907-ci il noyabr ayının 28-də vəfat etmişdir. O, 1907-ci ildə köhnə Bibiheybət məscidinin yaxınlığında dəfn olunsada, 1937-ci ildə həmin ərazi dağıdılmış, mərhumun sümükləri bir neçə il evdə ailəsinin yanında qalmışdır. 1957-ci ildə Zərdabının vəfatının 50

lə fikirlərin səslənməsi Azərbaycanı əsarət altında saxlayan imperiya məmurlarını ciddi narahat edirdi. İlk mətbu orqan kimi "Əkinçi" öz əsas ideyasına uyğun olaraq incəsənət və ədəbiyyata da aid yeni demokratik tələblər irəli sürürdü. Azərbaycanın böyük dramaturqu N.Vəzirov köhnə şeirlərlə yanaşı, şairləri müasir həyatdan yazmağa, xalqı cəhəlat və qəflət yuxusundan ayılmağa, müasir ruhda tərbiyə etməyə çağırırdı. Bununla Zərdabının səsinə Azərbaycanın bir çox görkəmli, maarifpərvər insanları səs verirdi. Müasirləri böyük Azərbaycan ziyalısı və müəllimi, milli mətbuat və teatrımızın banisi, vətənimizdə qadın təhsilinin ilk qarçılardan biri olan Zərdabının (1842-1907) millət yolundakı tarixi xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək onu "Qafqaz müsəlmanlarının atası", "Zaqafqaziya müsəlman ziyalılarının müəllimi və mənəvi atası", "Zaqafqaziya müsəlmanlarının milli oyanışının ilk bələdçisi", "Müsəlmanlar arasında Avropa təhsili alan ilk azərbaycanlı" kimi epitetlərlə təqdir etmişdilər. Bu, səbəbsiz deyildi.

Çünki bu böyük insan şüurlu həyatının 40 ildən çoxunu dayanmadan, usanmadan, yorulmadan doğma xalqının maariflənməsi, mədəni xalqlar səviyyəsinə yüksəlməsi, ana dilində çağdaş dünyəvi təhsil ocaqlarının yaradılması, milli ziyalıların yetişdirilməsi işinə həsr etmişdi. "Maarifdən, elmdən məhrum olan xalq işıqdan məhrumdur" deyən böyük maarifçi inkişaf etmiş millətlər arasında doğma millətinin də imzasını görmək arzusu ilə ürəyini məşəl edib, xalqının elm, maarif, təhsil yolunu işıqlandırmışdı. Yandırdığı maarif məşəlini ömrünün sonunadək əlindən yerə qoymamışdı. Qəlbinin hərərətini, gözünün nurunu bu müqəddəs əməlin gerçəkləşməsinə həsr etmiş, bu yolda ömrünü şam kimi əritməkdən çəkinməmişdi.

Hələ sağlığında özünün maarifçilik ideyalarının gerçəkləşməsinin simvolu olan Azərbaycan ziyalıların böyük ordusunu görmək sevincini də yaşamaq qismətinə nail olmuşdu. Ömrünün son günlərində dilə belə uğrunda çalışdığı müqəddəs əməl-millətinin maariflənməsi işini öz şəxsi həyatından uca tutaraq belə bir vəsiyyət etmişdi: "Sizdən xahiş edirəm, mənim üçün tənənəli dəfn mərasimi düzəltməyin. Məni çox sadə dəfn edin.

ardı gələn sayımızda

Oxu, oxut, abunə ol!